

Тема 8. Марксистські дослідження влади у містах

План

1. Загальна характеристика марксистського підходу
2. Дослідження Синтії Кокберн
3. Інструменталістський підхід Едварда Гейеса.
4. Структуралістський підхід Мануеля Кастельса.
5. Дослідження Річарда Гіла.
6. Загальні підсумки щодо марксистських підходів.

1. Загальна характеристика марксистського підходу

Марксистські дослідження влади у міських спільнотах набули найбільшого поширення в 1960-1980-х роках, коли стали очевидними недоліки ранніх підходів, що відобразили суперництво елітистських та плюралістичних дослідницьких проектів. Зростання інтересу до марксистських моделей пояснення влади було зумовлене і низкою нових тенденцій у розвитку міської політики: відхід середнього класу з центру та відповідне зниження податкової бази, посилення расових та соціальних конфліктів, активізація міських громадських рухів – ці теми, які традиційно перебували в полі зору дослідників марксистської орієнтації, почали цікавити дослідників інших напрямів.

Марксистисти вважали, що «конвенційна» політична наука виявилася не в змозі комплексно дослідити міську політику, оскільки, як правило, приділяла увагу вторинним факторам (наприклад, технологічним змінам, міграції населення), не торкаючись її фундаментальних підстав, пов'язаних із потребами капіталізму у відтворенні дешевої та легко контрольованої робочої сили та зростанням капіталістичного виробництва. Інша проблема у дослідженні міської політики, на яку вказали неомарксистисти, полягала в тому, що джерела конфліктів у міському політичному просторі обмежувалися сферою взаємин між окремими акторами міської політики, групами та організаціями та аналізувалися поза контекстом фундаментальних протиріч капіталістичного способу виробництва. При цьому був відсутній аналіз зв'язку між соціальною структурою міста та класовими відносинами у суспільстві.

Проблемне поле та дизайн марксистських досліджень вибудовувалися **відповідно до наступних базових ідей**. Можливості проведення демократичної політики – як на міському рівні, так і в суспільстві загалом – від початку обмежені імперативами економічної системи, орієнтованої на отримання прибутку. Міські політичні інститути є частиною державної структури, що забезпечує підтримку існуючих капіталістичних відносин. Державні інститути – як на місцевому, так і на національному рівні – виконують переважно дві функції.

По-перше, вони забезпечують відтворення капіталістичної системи – його правової, фінансової та виробничої підсистем, комунікацій, транспорту, робочої сили.

По-друге, держава здійснює підтримку соціального порядку шляхом регулювання та згладжування соціального (класового) конфлікту, неминучого в умовах експлуатації найманої праці. Останнє досягається за допомогою нейтралізації «небезпечних» цінностей та установок, поступок пригнобленим класам та зміцнення репресивних інституцій. Таким чином, у місцевій політиці відображаються проблеми та протиріччя, що виникають у процесі реалізації базових функцій капіталістичної держави; при цьому владні відносини закріплюють переваги панівного класу. Відповідно, кризові тенденції у розвитку в міській сфері, труднощі та проблеми, з якими стикається міська політична система, є не випадковими явищами, зумовленими недосконалістю управлінської діяльності та помилками його суб'єктів, а відображають загальну кризу капіталістичного соціуму, зумовленого протиріччями між продуктивними силами і виробничими відносинами; їхнє подолання пов'язане зі змінами в самій системі суспільних відносин і «скасуванням капіталізму», а «вивчення соціальних відносин на певних територіях можливе лише на основі більш загальної соціальної теорії».

Ці ідеї є основними маркерами марксистської традиції і в тому чи іншому поєднанні використовуються для її виділення із загального спектру підходів до вивчення міської політики. **Наприклад, М. Геддес відносить до марксистських ті теорії, які «поміщають**

“місто” та “політику” в марксистське теоретизування з приводу капіталізму”. Останнє, на його думку, має на увазі три базові принципи:

1) місто розглядається як місце суперечливого та обумовлюючого кризи накопичення капіталу,

2) капіталістичні класові відносини визначають фундаментальні перспективи розвитку міської політики⁴⁰⁶,

3) наповнення ідеологічним змістом таких категорій, як « міський», та визнання «буржуазним» відділення «політичного», «соціального» та "економічного" .

Вищесказане поділяється майже всіма дослідниками неомарксистської орієнтації. Основні відмінності між ними зумовлені головним чином розбіжностями у розумінні ступеня автономії держави та її частин, яка необхідна для успішного виконання ним своїх основних функцій. Дослідники, які **тяжіють до інструменталістських пояснень політики та влади** (С. Кокберн, Дж. Лоджкін, Е. Г. Гейс), підкреслювали єдність інститутів капіталістичної держави, що діє як єдине ціле. **Міська політика та місцеві політичні інститути мають обмежену автономію і, по суті, задаються зверху**; вони скоріше створюють «видимість участі», але, не маючи реальної влади, фактично реалізують інтереси тих верств, які домінують у суспільстві загалом. Тому вивчення власне міської політики має обмежену значимість, оскільки її динаміка формується головним чином поза міським простором.

Дещо інше пояснення було запропоновано прихильниками **структуралістського підходу** (С. Дункан, М. Гудвін, М. Кастельс, Р. Гіл). На їхню думку, для **успішного виконання державою функцій акумуляції та легітимації потрібна істотна автономія у відносинах між а) державою та панівним класом та б) між різними частинами держави, у тому числі між центральними органами влади та структурами міського управління**. Цей підхід приділяє значну увагу взаємодії різних груп панівного класу, поступок, які змушені робити його представники задля збереження стабільності, та інших способів згладжування класового конфлікту. У ньому міська політика стає більш значущим об'єктом дослідження, ніж в інструментальному підході.

2. Дослідження Синтії Кокберн

Інструменталістський підхід був реалізований Синтією Кокберн у дослідженні місцевої політики в Ламбеті (адміністративний округ Лондона, Великобританія). Центральна ідея дослідження вибудовується навколо поняття «місцева держава» (local state), яке за своїм обсягом ширше за поняття «міське самоврядування» (local government), охоплюючи всі державні (управлінські) функції на місцевому рівні та символізуючи "фундаментальну єдність всіх частин держави" . Кокберн зауважує, що місцеву владу прийнято розглядати як механізм допомоги людям, засіб захисту від життєвих невдач, бідності; і якщо органи місцевого самоврядування не забезпечують реалізацію інтересів громадян, вони вважаються погано працюючим чи неефективними. При цьому не враховується, що вони є «частиною структури, яка загалом та в довгостроковій перспективі має інші інтереси».

Кокберн безпосередньо відштовхується від ідеї Маркса про те, що держава за капіталізму – це інструмент класового панування буржуазії, і вказує на необхідність відмовитися від зведення місцевої влади до діяльності муніципальних органів. Вона наголошує, що багато важливих питань вирішуються на інших рівнях державного управління, і щоб побачити класовий конфлікт, необхідно вийти за межі окремо взятої території. При цьому не варто покладатися на формальну незалежність муніципальної влади від держави: за капіталізму вона фактично підпорядкована центральному уряду. Як і очікувала Кокберн, місцева міська рада в Ламбеті в низці ситуацій діяла не як захисник людей, які проживають на його території, а як виразник інтересів інших соціальних груп.

Між фракціями панівного класу неминуче виникають протиріччя: хоча їхні перспективи об'єктивно залежать від процвітання капіталістичної системи загалом, короткострокові інтереси, наприклад фінансового сектора міста, можуть відрізнятись від інтересів промисловців. У таких ситуаціях **держава орієнтується на загальні інтереси класу**

капіталістів і прагне підтримувати їх культурне та політичне панування над робітничим класом, необхідне для відтворення капіталізму; саме у цьому контексті вона діє як єдине ціле.

У Ламбеті бездомні виявили, що різні державні інституції – поліція, місцева рада, структури та служби управління енергетикою, опаленням та ін. – демонструють «практичну єдність у спробах покласти край сквотерству». Єдність діяльності державних структур відображається і в ідеологічних практиках держави: вона створює враження, що орієнтується не на приватні інтереси окремих груп, а виражає спільний інтерес та політичну єдність «народу та нації», босів та робітників.

Інший висновок, який природно випливає із загальної концепції Кокберн та підтверджується результатами її дослідження, полягає в тому, що **найважливіші інтереси правлячого класу реалізуються через центральні інституції держави.** Кокберн дійшла висновку, що у Ламбеті інтереси панівного класу (до яких вона відносить власників землі, девелоперів, керівників бізнес-організацій, професіоналів) реалізуються передусім через апарат центрального уряду, який «рідко помічає місцева рада». При цьому місце проживання не має принципового значення: більшість представників панівного класу живе за межами округу, але реалізує у ньому свої ділові інтереси. Таким чином, місцева арена політики має для цих груп маргінальне значення.

Головна роль, яку виконує «місцева держава» – це підтримання відтворення робочої сили через забезпечення населення різними послугами (житло, освіта, охорона здоров'я): «нас обслуговують заради нашої робочої сили». Вона цілком відповідає логіці розподілу функцій капіталістичної держави, орієнтованої на «відтворення умов, що підтримують накопичення капіталу». У зв'язку з цим Кокберн підкреслює, що «державу добробуту» не можна вважати більш вигідною для робітників, ніж для капіталістів: «Те, що нам потрібні послуги, не означає, що капіталістам не потрібна робоча сила. Те, що нам потрібні робочі місця, не означає, що капіталізм не експлуатує робітників. Тут не можна рахувати чисті втрати та вигоди».

Місцеві муніципальні структури також виконують важливі функції згладжування конфліктів між владою та населенням та координації інтересів різних фракцій правлячого класу. На думку Кокберн, прагнення підвищити ефективність цієї функції держави стало однією з причин впровадження системи «корпоративного управління» (corporate management) на місцевому рівні та стратегії «розвитку спільноти» (community development). Ці стратегії були спрямовані на створення більш інтегрованої системи управління: з одного боку, реформи були орієнтовані на зміцнення контролю над фінансами ради та робочою силою, з іншого – оголошувався курс на «демократизацію» через «участь», «відкриття дверей ради» та розвиток громадських організацій.

Разом з тим, необхідність здійснення цієї функції дає деякі шанси робітничому класу і дозволяє йому «добиватися поступок». **Кокберн зазначає, що рівень панування залежить і від ступеня опору з боку робітничого класу,** особливо в тих випадках, коли капітал і держава втрачають ініціативу. Але шансів досягти суттєвих вигод дуже мало, а у разі серйозного виклику держава може продемонструвати свою «репресивну особу». Класова природа влади найбільше наочно проявила себе в ситуаціях з ліквідацією дешевого житла та заходах проти скваттерів. У Ламбеті було знесено багато цілком придатного житла, в той час як можливості будівництва нового житла були обмежені. Це призвело до того, що багато територій тривалий час залишалися невикористовуваними; при цьому нові будинки довго не заселялися. Описуючи ці та інші ситуації, **Кокберн намагалася «розвіяти міф про місцеву владу як чесного посередника», який прагне виключно гармонізувати інтереси мешканців території.**

Однак важливість участі в колективних діях зумовлена не лише можливістю впливати на місцеву політику, яка в будь-якому випадку залишається, а й тим, що вона стимулює зростання класової свідомості: «Необхідно зрозуміти, що ми залучені до боротьби у сфері капіталістичного відтворення. Поряд із боротьбою у виробничій сфері – у шахтах та на фабриках, є й боротьба у сфері відтворення – у школах, у сфері забезпечення житлом, на вулиці, у сім'ї». Житлова проблема, соціальні пільги та виплати, шкільна освіта є об'єктами не тільки економічної, а й політичної боротьби, і в цьому їхнє значення.

3. Інструменталістський підхід Едварда Гейеса

Інструменталістський підхід був реалізований і американським дослідником Едвардом Гейесом у дослідженні в Окленді. Хто править у Окленді? Відповіді на це питання, що міститься в назві його книги, Гейес намагається за допомогою двох курсів аналізу міської політики: хто має на неї найбільший вплив і хто має найбільшу вигоду. При цьому Гейес не обмежує простір влади ареною ухвалення рішень, припускаючи можливість її існування у вигляді структурних переваг (benefit structure), і акцентує увагу на ролі ідеології як фактора, що зумовлює підтримку «правил гри» та інституційних переваг панівних груп. Тим самим Гейес фактично **використовує «багатомірну» концепцію влади, що цілком природно для дослідників марксистської орієнтації.**

Загальний висновок, до якого приходять Гейес за результатами свого дослідження, у тому, що у Окленді править бізнес. Гейес простежує основні етапи еволюції політичної системи Окленда і показує, що домінування бізнесу мало місце протягом багатьох десятиліть. Воно виявлялось у тому, що у міській політиці реалізовувалися основні інтереси місцевого бізнесу – підтримання низького рівня оподаткування та обмеження політичного впливу соціалістів та профспілок; процес прийняття рішень було спрямовано на отримання максимального прибутку, а не задоволення потреб населення; вимоги широкого загалу населення міста часто ігнорувалися. Зокрема, місцева влада не була схильна суттєво розширювати сферу послуг, у чому були зацікавлені багато жителів міста; постійно відкладалися проекти боротьби з бідністю. Так і не була реалізована потреба у відтворенні соціального житла та дешевих робочих місць; бідні платили високі податки, а система соціальної підтримки та допомоги залишалися мінімальними. У спеціальному розділі, присвяченому житловій політиці в місті, Гейес показує, що дії місцевої влади в цій сфері фактично не тільки не були спрямовані на вирішення житлової проблеми як такої, а прямо вели до скорочення житлового фонду заради підтримки вигідних місцевому бізнесу комерційних проектів. Гейес зазначає, що місцева влада, по суті, протидіяла урядовим програмам будівництва нового житла, оскільки ці програми збільшували витрати корпорацій через зростання податків та (або) створювали конкуренцію приватному сектору.

Оцінюючи ресурси та вплив бізнесу в Окленді, Гейес звертає увагу на те, що бізнесмени завжди чисельно переважали в інститутах місцевої влади, а силові структури часто безпосередньо використовувалися у боротьбі проти опонентів бізнесу. **Бізнес має і найбільший вплив на процес прийняття рішень. Оцінюючи його, Гейес розрізняє «систематичний» (systematic) вплив бізнесу та «специфічні інтервенції» (specific interventions) бізнесу.** Перше включає і формування структур, які сприяють реалізації інтересів бізнесу. До них він відносить створення автономної Ради з контролю за територією порту, вигідну для просування інтересів бізнесу систему виборів та організацію місцевої влади. Розглядаючи **системний вплив бізнесу на міську політику в Окленді, Гейес зазначає, що його ефективність була обумовлена трьома факторами:**

- 1) бізнесмени мали значний інтерес до місцевої політики,
- 2) мали набір спільних цілей
- і 3) контролювали ресурси, які високо цінувалися політиками, і тим самим контролювали самих політиків.

Місцева влада була залежною від бізнесу, без якого вони не могли реалізувати багато програм розвитку; фактично регресивна шкала оподаткування сприяла бізнесу та суттєво обмежувала фінансові можливості місцевої влади; загалом податкова система функціонувала на користь заможних класів.

Специфічні інтервенції бізнесу виявлялися у його впливі на вибір тих чи інших рішень у певних сферах міського життя; вони результувалися у:

1. податкових послабленнях,
2. практично повній відсутності громадського житла,
3. контролі за рентою
4. та участі бізнесу у програмах захисту бідності.

Проекти відновлення міста були реалізовані на користь бізнесу та банків. Тим самим політичні процеси в Окленді не підтверджують поширену в американській (плюралістичній) політологічній традиції ідею про автономію політичної та економічної сфер, а демонструють їхнє тісне переплетіння. Гейєс вважає, що сам по собі високий рівень бідності в місті був значною мірою обумовлений політикою місцевих корпорацій, орієнтованою виключно на одержання прибутку, що зумовлювало високий рівень безробіття. Корпорації нерідко брали участь у різних програмах, де зосереджувалися значні суспільні ресурси і навіть ініціювали їх. Але ці програми не загрожували інтересам бізнесу, а навпаки могли давати додаткові доходи, наприклад, через підготовку робочої сили. Щодо федеральних програм боротьби з безробіттям, то їх Гейєс оцінив скромно: на його думку, вони не стільки збільшували зайнятість, скільки створювали видимість діяльності.

Гейєс не стверджує, що тільки бізнес впливає на міську політику; певну роль у ній грали робітничі та етнічні організації. При цьому не завжди зусилля бізнесу були успішними. Він наводить низку прикладів, коли бізнесу не вдавалося нав'язувати свою волю, а деякі рішення місцевої влади були прийняті під впливом робітників та бідних верств. Однак Гейєс підкреслює, що наявність правлячої чи домінуючої групи в міській політиці проявляється не в тому, що група завжди виграє: «жодна з правлячих груп в історії не відповідала цій вимозі». На його думку, показником влади в даному випадку є той факт, що в більшості випадків «інтереси бізнесу реалізовувалися в міській політиці, тоді як побажання інших груп не артикулювалися, ігнорувалися чи успішно блокувалися». Так чи інакше, «Окленд демонструє патерни елітизму та класового правління, а не плюралізм». І хоча Гейєс не схильний вважати політичну систему Окленда «правлінням бізнесу», він зазначає, що термін «правлячий клас» цілком підходить для позначення місця бізнесу у міській політиці.

4. Структуралістський підхід Мануеля Кастельса

Прикладом дослідницького проекту, виконаного в руслі структуралістського підходу, є дослідження Мануеля Кастельса в Парижі. Воно мало дві мети:

- 1) аналіз міської політики на основі марксистської методології з її класовим підходом, акцентом на відтворенні робочої сили та колективному споживанні
- 2) виявлення здатності різних соціальних класів використовувати владу для досягнення своїх цілей через вивчення діяльності соціальних рухів та груп тиску.

У центрі уваги Кастельса знаходиться **розвиток міського простору як місця боротьби між працею та капіталом, яка, виникши на робочому місці, дедалі більше переміщується у сферу проживання та відтворення робочої сили. Вихідний пункт міркувань Кастельса полягає в тому, що «міська криза є певною формою більш загальної кризи, обумовленої протиріччям між продуктивними силами та виробничими відносинами».** Економічна, технологічна, соціальна та просторова концентрація засобів виробництва та споживання обумовлена логікою концентрації капіталу та політичного управління. З цього випливають **два висновки:**

1) «структурно та історично міські та екологічні проблеми тісно пов'язані між собою та з фундаментальними протиріччями капіталістичного способу виробництва на його монополістичній стадії»;

2) ці протиріччя обумовлюють існуючі форми міської соціальної організації.

Розвиток капіталізму супроводжується істотним розширенням «колективного споживання» (житло, транспорт, освіта, соціально-культурні блага тощо). Почасти це обумовлено тим, що панівним класам значно легше піти на поступки у сфері споживання, ніж у сфері виробництва або у питаннях розподілу політичної влади, а технологічний прогрес розширює можливості реагувати на вимоги у цій галузі та одночасно забезпечувати відтворення робочої сили. У цьому виявляється значущість феномена колективного споживання – як у контексті його використання для акумулювання капіталу, так і щодо пом'якшення напруженості в соціальних відносинах.

Але незважаючи на розширення колективного споживання, в якому зацікавлена основна маса населення, приватно-капіталістичні форми виробництва ресурсів колективного

споживання виявляються недостатніми, що стимулює державу взяти активну участь у цьому процесі. Держава дедалі активніше залучається на підтримку тих секторів, які менш вигідні (з точки зору капіталу та вилучення), але необхідні для функціонування економіки; тепер саме вона стає головним постачальником послуг, що підтримують відтворення робочої сили.

Проте вторгнення держави у сферу формування міського простору, на думку Кастельса, не так вирішує проблему, як ускладнює її. Перекладаючи витрати виробництва та відтворення робочої сили на суспільство, але при цьому залишаючи прибуток у приватних руках та забезпечуючи накопичення капіталу, держава сприяє зростанню міських бюджетів та, відповідно, акумулюванню податкових зборів. Втручання держави у процеси відтворення робочої сили не лише максимізує регулятивну роль держави, а й суттєво політизує цей процес, перетворюючи державу на об'єкт політичних вимог з боку різних соціальних груп, які раніше були спрямовані проти економічних акторів, наприклад роботодавців. Крім того, ця тенденція істотно впливає на процеси інтернаціоналізації капіталу: для транснаціональних компаній фактична підтримка прихованих аспектів виробництва вкрай вигідна і дозволяє перекласти відповідальність за інфраструктуру на місцеву владу та національну державу.

Досліджуючи процеси трансформації міського простору Парижі, Кастельс **виявив** зазначену їм та іншими дослідниками **закономірність нерівномірного розвитку міської території. Оновлення практично не торкнулося центру міста, де були найгірші житлові умови; воно мало місце насамперед у тих районах, які були заселені іммігрантами та іншими низькостатусними групами, і цей фактор відігравав більшу роль, ніж фізичний стан споруд.**

Кастельс переконаний, що програма оновлення міста від початку не була спрямована на розширення суспільних благ (школи, вільний простір тощо). Він вважає, що результатом міського оновлення стала ще більша сегрегація населення міста, витіснення нижчих страт за межі Парижа в менш упорядковані передмістя та розширення площ, зайнятих офісами. Таким чином, програма оновлення не просто стимулювала процес спеціалізації виробничого простору, але фактично обумовлювала його. При цьому зростання офісів слід розглядати як прояв поділу праці та створення великих організацій монополістичного капіталу. Ця тенденція безпосередньо підтримувалася тими структурами, які здійснювали програму оновлення, відображаючи просторову логіку секторів міжнародного монополістичного капіталізму, що найбільш динамічно розвиваються.

Навіщо державі слід витратити зусилля на підтримку цих тенденцій? Кастельс вважає, що відповідь на це питання лежить у сфері політики: держава забезпечує електоральну стабільність для чинної влади та знижує ймовірність протесту. Програма відновлення міста руйнувала зони, де були сильні позиції лівих; тому заміна робітників на офісних працівників позитивно (з погляду можновладців) позначалася на електоральній поведінці. Електоральний контроль над Парижем мав для голлістів особливе значення, – і в контексті подій 1968 р., коли місто стало центром народних виступів, і в плані ідеологічної демонстрації Парижа як центру бізнесу та культури. Кастельс не схильний вважати це результатом здійснення конкретних інтенцій правлячого класу; на його думку, тут швидше реалізувалася цілком очевидна "логіка інтересів правлячого класу", яка має тенденцію обмежувати все те, що йому заважає.

Однак панівні соціальні тенденції не реалізуються автоматично, а виявляють себе через боротьбу, конфлікт, конфронтацію цілей та колективну мобілізацію. Тому Кастельс розглядає діяльність різних груп, наголошуючи на тому, який вплив на них вчинила програма оновлення міста. Хоча він і виділяє класові відносини як основу соціального конфлікту в міському політичному просторі, він аж ніяк не вважає їх єдиним джерелом соціальних змін, а вказує на необхідність урахування інших факторів міської політики – автономну роль держави, гендерні відносини, етнічні та національні рухи та, нарешті, специфічні міські рухи.

Особливу увагу Кастельс приділяє міським соціальним рухам, які виникають у відповідь на нездатність держави вирішити проблеми колективного споживання та поєднують різні класи та соціальні страти проти домінуючих інтересів капіталу. Для більшості жителів міста багато форм колективного споживання – житло, інфраструктура, транспорт, охорона здоров'я, освіта – є невід'ємною частиною міського простору та мають бути гарантовані; для них ці послуги важливі засалнико, і вони не сприймаються в термінах ринкової вартості. Таким

чином, міські рухи символізують орієнтацію на безпосередні інтереси мешканців міста, а не на досягнення економічної вигоди окремими суб'єктами міської політики та (або) структурами місцевого самоврядування. Однак ці рухи не гомогенні і в них неминучі «клівіджі» (розколи): батьків цікавлять школи, квартиронаймачів – вартість оренди, домовласників – рішення про забудову; відповідно, політичні позиції учасників рухів також суттєво різняться та обумовлені більшою мірою безпосередньою зацікавленістю у певних послугах, ніж класовими інтересами". Тому їх роль як каталізатора соціальних реформ досить обмежена: вони становлять швидше реакцію, ніж альтернативу; «Соціальні рухи прагнуть змінити місто, не володіючи здатністю трансформувати суспільство». Результати дослідження Кастельса показують, що рухи в Парижі так і не викликали суттєвих якісних змін у соціальному просторі міста, які він розглядав як основу ідентифікації міських соціальних рухів.

5. Дослідження Річарда Гіла

Дослідження Річарда Гіла фокусує увагу на характерних для марксистських дослідників проблемах нерівномірності розвитку сучасного міста та податковій кризі [Hill]. Метою його є встановлення зв'язку між податковою кризою, яка мала місце в багатьох американських містах, і політичною боротьбою навколо неї, а також визначення можливих траєкторій розвитку американських міст

Як і інші дослідники марксистської орієнтації, Гіл наголошує, що місто є продуктом певного способу виробництва. Тому в капіталістичному суспільстві характеристики міста та етапи у його розвитку визначаються та обумовлені виробництвом, відтворенням та циркулюванням процесу накопичення капіталу. Процес урбанізації останньої чверті ХХ ст., пов'язаний з монополістичною стадією накопичення капіталу, характеризується «діалектичною взаємодією процесів централізації корпоративного контролю над капіталом, технології, організації та децентралізації виробництва, зайнятості та торгівлі, що підтримується розвитком виробничих сил (насамперед транспорту та комунікацій) у міському просторі». Найбільші міста стають центрами корпоративного управління, інновацій, прогресу, послуг; при цьому розвиток міського та сільського простору дедалі більше диференціюється. Все це відбувається на тлі активізації ролі держави, яка перетворюється на важливий фактор процесу накопичення капіталу. Нерівномірний розвиток міста обумовлений дією двох «законів капіталістичного розвитку»: **законом зростання розміру підприємства (law of increasing firm size) та законом нерівномірного розвитку (law of uneven development)**. Згідно з першим, зростання капіталістичного виробництва неминує обумовлює концентрацію та централізацію капіталу; одночасно ускладнюється структура підприємств, а механізм їхнього управління стає більш комплексним. Капіталістична конкуренція стимулює зростання та консолідацію бізнесу; його організаційні структури формують ієрархічну мережу місцевих, регіональних, національних та міжнародних міських центрів. Поява найбільших корпорацій змінює економічну структуру суспільства, перетворюючи центри великих міст на центри управління корпораціями. В результаті **посилюється диференціація та ієрархізація міського простору, в якому виділяються три типи міст:**

- 1) невеликі міста, пов'язані з місцевим виробництвом,
- 2) регіональні міста, котрі координують діяльність перших
- і 3) національні та світові центри, в яких розташовується управління транснаціональних корпорацій. Останні і визначають спільні цілі та напрямки політики.

Закон нерівномірного розвитку обумовлений свободою інвестицій та переміщення капіталу в ті зони, які дають максимальний прибуток: прагнення до раціонального використання капіталу стимулює одночасно створення робочих місць на одних територіях та безробіття на інших, багатство та бідність, розвиток та стагнацію. Відображенням закону нерівномірного розвитку виступають відмінності між столицею і периферією, територіями, що швидко і повільно розвиваються (Sunbelt і Snowbelt), пригородами і центром міста. У центрі уваги Гіла – процес «субурбанізації» (suburbanization), який він пов'язує з динамікою нерівномірного розвитку. Гіл вважає, що політика, яка дозволила сформуванню фактично нове соціальне та фізичне оточення передмістя, була обумовлена прагненням забезпечити високий

рівень споживання та виробництва для створення нових можливостей вигідного інвестування та накопичення капіталу. Однак зростання в одному місці мало місце за рахунок інших територій з менш розвинутою інфраструктурою. Таким чином, розвиток одних територій веде до звуження перспектив розвитку інших, і він зумовлений не окремими та випадковими факторами, а є наслідком структурних протиріч капіталізму.

Іншим наслідком є податкова проблема, яка зазвичай викликає підвищений інтерес у марксистських дослідників [O'Connor], пояснення якого суттєво відрізнялися від тих, що були запропоновані дослідниками інших теоретико-методологічних орієнтацій. Марксистки прагнуть показати, що податкова криза не є якоюсь аномалією в здоровій економіці, а є її природним наслідком і водночас виразом класової боротьби; при цьому міські фінансові проблеми зумовлені факторами, що знаходяться за межами міського простору.

У разі монополістичного капіталізму зростають витрати міст на виконання двох найважливіших функцій – накопичення капіталу та підтримки соціального порядку. Для накопичення капіталу потрібні інвестиції в інфраструктуру та робочу силу, що забезпечують зростання продуктивності праці; тому корпорації та фінансові інвестиції залучаються саме до тих міст і регіонів, де мають місце сприятливі умови. Для залучення інвестицій міста змушені йти на суттєві витрати ресурсів, часто більші, ніж є у міст. Додаткове фінансування йде з федерального бюджету чи бюджету штату. Це, як зазначалося раніше, може викликати зростання економіки та добробуту одних територій, але при цьому сприятиме згортанню виробництва, зростанню безробіття, бідності та, як наслідок, накопиченню потенціалу протесту в інших регіонах. Для підтримки соціального порядку, а також під тиском груп, які вимагають посилити соціальну допомогу, місцева влада змушена збільшувати витрати на виконання другої функції. Усе це зумовлює зростання бюджету і «структурний розрив» між величиною витрат і ресурсами, що є у розпорядженні міста.

Таким чином, дефіцит бюджету виникає через те, що місто приймає на себе витрати з накопичення капіталу, але практично отримує лише частину прибутку; інша частина фактично присвоюється приватними корпораціями та тими, хто живе у передмістях за межами податкової юрисдикції міста. Частка федеральних коштів у міському бюджеті постійно зростає, і у разі скорочення надходжень ззовні місту доводиться підвищувати податки та (або) брати позики, що викликає зростання невдоволення з боку платників податків, посилення тиску на місцеву владу на користь скорочення бюджету, а також відтік бізнесу з міста; ті, хто залишився в місті, відчують ще більший податковий тягар, а безробіття зростає, загострюючи податкову кризу. **У цьому контексті Гіл розглядає політичну боротьбу в місті, яка, по суті, розгортається навколо податкової кризи. Його основний висновок полягає в тому, що в перспективі податкова криза тільки посилюватиметься, оскільки структурні обмеження не дозволяють місту реалізувати потреби міського населення, що одночасно зростають, і запити приватного капіталу.**

Розглядаючи можливі сценарії розвитку американських міст у цілому («покинуте місто», «реформістське державно-капіталістичне місто», «реорганізоване соціалістичне місто»), Гіл вказує, що хоча мають місце підстави для розвитку всіх типів міст, переважає тенденція в користь «державно-капіталістичного» міста, яке є «інтегральною одиницею корпоративного державного капіталізму, що об'єднує державні, міські, муніципальні та районні форми організації в міську політичну систему, що керується відповідно до принципів корпоративного планування та стає географічно, політично та економічно ефективним простором розвитку економіки». У той самий час можливості альтернативного розвитку міста у напрямі задоволення потреб більшості населення зрештою залежить від динаміки відносин між податковою кризою і конкретними видами політичної боротьби.

Спеціальну увагу Гіл приділяє боротьбі чорношкірого населення, кількість якого у великих містах суттєво зросла. Він показує, що вона велася «на трьох фронтах»:

«1) зростання вимог щодо підвищення рівня та якості надання послуг на теренах проживання чорношкірого населення;

2) інтенсифікація боротьби за збільшення частки робочих місць (для чорношкірого населення

3) орієнтація на завоювання влади у міській раді як необхідну умову зміни бюджетних пріоритетів, покращення якості міських послуг у чорних районах та забезпечення робочих місць».

Гіл вважає, що політична боротьба чорношкірого населення дала відчутні плоди в багатьох містах: хоча найменш престижні робочі місця, як і раніше, диспропорційно зайняті афро-американцями, вони тим не менш отримали доступ до робочих місць вищого рівня і позначилася тенденція зростання їх зайнятості. Більше того, у містах з величезним переважанням чорношкірого населення з'явилися мери та інші офіційні особи афроамериканського походження.

6. Загальні підсумки щодо марксистських підходів

Марксистські підходи до дослідження міської політики природно стали об'єктом критики, що стосується як теоретико-методологічних підстав дослідження, так і окремих недоліків, властивих конкретним підходам. Багатьох коментаторів зовсім не переконують функціоналістські за своєю суттю твердження про те, що держава «повинна» робити зусилля на користь капіталу. І тут залишається незрозумілим питання, «як ці “імперативи” виникають і відтворюються через політику; крім того, вони не пояснюють, як і чому політичні актори можуть їх не “виконати”».

Найбільш радикально налаштовані опоненти вважали, що **марксистки «потрапили в пастку найбільш абстрактних і войовничих категорій» і «не бачать у міському просторі нічого, крім “аккумуляції”, “циркулювання капіталу”, “класової боротьби” та “відтворення робочої сили”**»: конфлікти у міській політиці розглядаються здебільшого крізь призму класової боротьби, а її (пригноблені) учасники ідентифікуються як «робітники»; при цьому не враховується суттєва різниця між капіталістами та підприємцями «машин зростання». У. Домхофф наголошує, що проблеми розвитку міста неправомірно розглядати як відображення конфлікту між працею та капіталом: **«класова боротьба може пояснити все, отже, нічого»**. А ті автори, які не зводять політичну боротьбу у місті до класової боротьби та наголошують на міських рухах, також спираються на абстрактну логіку, аналогічну логіці класової боротьби. Зокрема, ситуації, де фактично мають місце конфлікти між «машиною зростання» та окремими міськими територіями, Кастельс намагається пояснити як прояв соціальної боротьби, спрямованої на реалізацію проектів, альтернативних існуючому способу виробництва та тенденціям сучасного розвитку.

Серед недоліків марксистських досліджень влади у місті називається і неадекватна увага до ролі політичних партій, виборів, електоральної поведінки, а також до організаційних аспектів влади, особливостей державного устрою та специфіки місцевого самоврядування. Крім того, критики звертають увагу на неприскіпливу роботу з емпіричними даними: марксистки допускають досить вільне тлумачення каузального зв'язку, оскільки переконані, що агенти політики часто не усвідомлюють усіх імплікацій та наслідків своїх дій. В цілому ж дослідження міської політики «дедалі більше віддаляється від інституційного аналізу, рухаючись у напрямку вивчення впливу зовнішніх соціальних та економічних факторів та дистрибутивних аспектів політики». Деякі критики переконані, що марксистські дослідники не змогли «перейти від широкомасштабних узагальнень до причинно-наслідкового аналізу внутрішньої динаміки капіталізму», тобто, «перевести метатеорію в переконливий мікроаналіз».

Ці та деякі інші критичні зауваження – часто справедливі, але іноді не цілком коректні стосовно конкретних авторів – не є свідченням «неповноцінності» цього напрямку досліджень. Марксистки запропонували альтернативні пояснення міської політики, дали інші відповіді на питання, що позначилися в політичній урбаністиці та дослідженнях влади у міських спільнотах, а також включили низку нових дослідницьких проблем до порядку денного; вони вказали на недоліки традиційних підходів і звернули увагу на те, що в міській політиці за зовнішньодемократичним фасадом часто ховаються різні форми соціального панування,

витоки якого пов'язані не лише з очевидними перевагами одних груп над іншими, але й підтримуються структурними та інституційними факторами.

- 1) Критична спрямованість досліджень,
- 2) опора на політичну економію
- 3) та соціально-класовий аналіз –

такі найсильніші сторони марксистських досліджень. Багато в чому під впливом марксистських досліджень сформувалися сучасні моделі вивчення міської політики та влади – теорії «машин зростання» та «міських режимів», які сьогодні домінують в американській політичній науці та соціології та набувають все більшого поширення в Європі та інших регіонах. Поява цих теорій певною мірою стала свідченням зниження популярності власне марксистських моделей, проте багато ідей і висновків марксистів продовжують своє існування у науковому просторі, хоча й у зміненому вигляді. При цьому і в марксистських підходах є спроби скоригувати деякі традиційні постулати та (або) використовувати ідеї, розроблені в інших теоретичних перспективах (наприклад у постмодернізмі), що робить контури марксистської альтернативи не завжди помітними.

Література:

1. Castells M. *City Class and Power*. T.: Macmillan, 1978.
2. Castells M. *The City and the Grassroots*. Berkeley: University of California Press, 1983.
3. Geddes M. *Marxism and urban politics* // *Theories of Urban Politics*. 2nd ed. / ed. by J.S. Davies, D.L. Imbroscio. L.: Sage, 2009. P. 55–72.
4. Cockburn C. *The Local State*. L.: Pluto, 1977.
5. Hayes E.C. *Power Structure and Urban Policy: Who Rules in Oakland*. N.Y.: MacGraw-Hill, 1972.
6. Domhoff G.W. *How to Do Power Structure Research*. 2009. May. URL: http://sociology.uscs.edu/whorulesamerica/methods/how_to_do_power_structure_research.html
7. Hill R.C. *Capital Accumulation and Urbanization in the United States* // *Comparative Urban Research*. 1977. Vol. 4. P. 39–60.
8. Hill R.C. *Fiscal Collapse and Political Struggle in Decaying Central Cities in the United States* // *Marxism and the Metropolis* / ed. by W.K. Tabb, T. Sawers. N.Y.: Oxford University Press, 1978. P. 213–240.
9. Storper M. *The Poverty of Radical Theory Today: From the False Promise of Marxism to the Mirage of the cultural turn* // *International Journal of Urban and Regional Research*. 2001. Vol. 25. No. 1. P. 155–179.
10. Pickvance C. *Marxist Theories of Urban Politics* // *Theories of Urban Politics* / ed. by D. Judge, G. Stoker, H. Wolman. L.: Sage, 1995. P. 253–275.